

Cultuurhistorie
PEN-Dorp

1. Team
 - a. De Zwarte Hond & Bonnema
 - b. Buro Mien Ruys
2. Analyse (2020)
3. Plan van Aanpak (2020)
4. Uitwerking (2023)

Team

De Zwarte Hond & Bonnema

De Zwarte Hond is een stedenbouw- en architectuurbureau dat van oorsprong (net zoals Abe Bonnema) uit het noorden van Nederland komt. Inmiddels heeft het bureau 3 vestigingen, met in totaal ruim 100 medewerkers, in Groningen, Keulen en Rotterdam.

Het bureau Bonnema heeft na het overlijden van Abe Bonnema destijds De Zwarte Hond gevraagd om het bureau door te zetten. Bonnema heeft in zijn carrière vele gebouwen gerealiseerd, in een uiteenlopend oeuvre (figuur 1). Bonnema experimenteerde met verschillende bouwstijlen met aan het einde van zijn leven voornamelijk modernistische hoogbouw. De Zwarte Hond is sinds 2012 eigenaar van het portfolio van Bonnema.

Figuur 1

Bonnema kent een zeer uiteenlopend oeuvre.

Buro Mien Ruys

Buro Mien Ruys ontwierp voor PEN-Dorp het landschap. Bijzonder aan PEN-Dorp is het samenspel van landschap en architectuur.

Anet Scholma was destijds betrokken bij het project en heeft Buro Mien Ruys voortgezet.

Buro Mien Ruys is nu opnieuw de ontwerpen van PEN-Dorp.

Naast architecttekeningen bezit Anet kennis over het ontwerp en de ontwerpprincipes van Mien Ruys.

Analyse (2020)

Bureau Steenhuis Meurs heeft naast de studies van De Zwarte Hond ook een advies geschreven over de cultuurhistorische waarde van PEN-Dorp. Dit advies gaat sterk over de bijzondere architectuur van het PEN-Dorp en hoe deze op een bijzondere manier tot stand is gekomen.

Ook de Zwarte Hond als portfolio bewaker van Bonnema onderschrijft en omarmt de conclusie en analyse van Steenhuis Meurs. Hun waardestelling is goed en de historische analyse is scherp. De samenvatting in tien kernwaarden die het huidige PEN-Dorp typeren is meegenomen in het opgestelde Plan van Aanpak (d.d. 27.02.2020).

Totaal van stedenbouwkundige en landschappelijke opzet maakt PEN-Dorp bijzonder

De Zwarte Hond ziet een grote culturele waarde in het totaal van de stedenbouwkundige en landschappelijke opzet (van de bekende landschapsontwerper Mien Ruys). Vooral deze landschappelijke ingrediënten en het ensemble van de gebouvvolumes hebben gezorgd voor een bijzondere atmosfeer.

Concept

PEN-Dorp is tot stand gekomen met een hoge mate van inspraak van toekomstige gebruikers tijdens een 7-jarig durend proces. Daarmee moest Bonnema concessies doen aan zijn concept. Dat zie je terug in het gebouw, zoals bijvoorbeeld de loopbruggen. (figuur 4 en 5). Vraag is dan ook wat moet je bewaren? Is dit de stand van nu, het ontwerp direct na oplevering of het oorspronkelijke ontwerpgedachtegoed. Het gebouw is weinig aangepast sinds de oplevering, maar bijvoorbeeld alle oorspronkelijke dakterrassen van Mien Ruys zijn in de loop van de tijd verwijderd.

Ontwerpgedachte

Verdieping in de ontwikkeling van PEN-Dorp heeft ons geleerd en doen zien dat de uitgangspunten van het architectonisch ontwerp bijzonder zijn, waarbij de uitvoering van de ontwerpgedachte, door het langdurig proces, soms ook minder goed gelukt is.

Figuur 2 (links)

Abe Bonnema presenteert het voorstel voor PEN-Dorp bij een gebruikersoverleg.

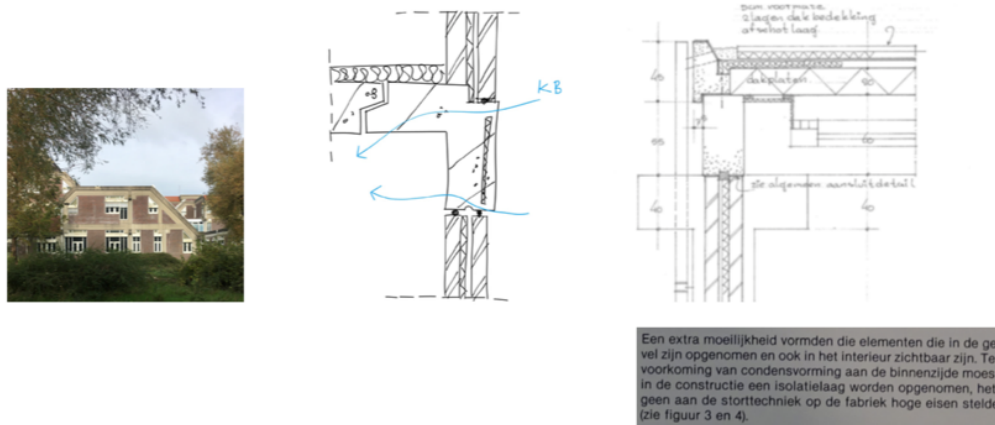
Figuur 3 (rechts)

De oorspronkelijke concepttekening van de structuur van PEN-Dorp door Bonnema en Mien Ruys.

Daarbij levert het fysieke behoud van de gebouwen ook een probleem op bij renovatie:

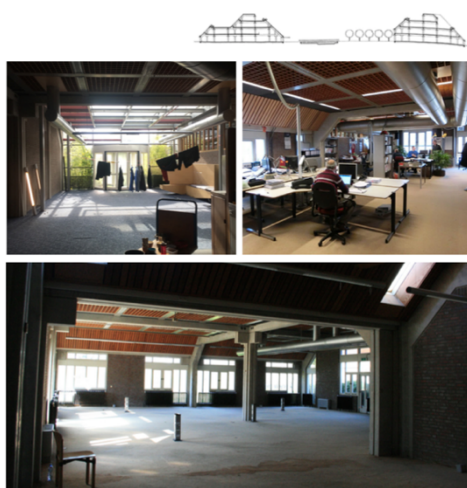
- Bouwkundig: De warmte binnen gaat direct verloren, omdat het gebouw niet voldoende is geïsoleerd. Er zijn daarnaast koudebruggen in de kolommen en de betonnen liggers. Hier is wel wat isolatie opgenomen, maar dat is enkel om condensatie aan de binnenzijde te voorkomen. Om het geschikt te maken voor hergebruik en te voldoen aan de huidige energie eisen zal het hoogstwaarschijnlijk aan de buitenzijde moeten worden geïsoleerd. Dit gaat ten koste van het historische beeld (figuur 2).

Figuur 3

Er zijn koudebruggen aanwezig in de constructie. De aanwezige isolatie is slechts ter voorkoming van condensvorming.

- Functie: Het gebouw is ontwikkeld als maatpak voor de PEN-maatschappij. Een nieuwe kantoorgebruiker vinden voor dit maatpak van PEN, op deze plek is vrijwel kansloos. Daarnaast is er grote vraag naar woningen. Uitgangspunt is daarom om hier een woonbuurt van te maken. Dit past ook in de visie van de gemeente Alkmaar (wooneilanden in het groen langs het kanaal).
- Daglicht: De huidige plattegronden zijn erg diep. Om deze kantoorgebouwen om te bouwen naar woningen zijn grote aanpassingen in het volume nodig om te voldoen aan de huidige daglichteisen (figuur 3).

Figuur 4

De plattegronden zijn zeer diep. Daarmee voldoet het niet aan de daglichteisen van de tijd.

- Financieel: Het herbestemmen van dit bijzonder specifieke kantoor naar woningen is financieel niet haalbaar. Dit komt door de bouwkundige staat en de gevraagde aanpassingen om aan de eisen van deze tijd te voldoen (onder meer daglicht, BENG, gasloos, trias energetica), en door de combinatie van hoge bouwkosten en de verwachte opbrengsten op deze plek.
- Functiewijziging: Het ensemble is erg introvert, omdat het destijds enkel bestemd was voor PEN-medewerkers. Dit sluit niet aan op de nieuwe functie.
- Tand des tijds: Het gebouw staat al langere tijd leeg. Dit heeft voor versnelde achteruitgang van de bouwkundige toestand gezorgd, zoals lekkages en overwoekering.

Conclusie

Het PEN-Dorp is een zeer specifiek maatpak, ontworpen voor de PEN-maatschappij. Om de architectuur te behouden, moeten ondanks de vooruitstrevende visie van Bonnema, ingrepen worden gedaan die de architectuur zwaar aantasten. Niet alleen om het geschikt te maken voor het nieuwe programma (wonen i.p.v. kantoor), maar ook om het te laten voldoen aan bouwkundige en energetische eisen van deze tijd. Als ensemble is het dus zeer waardevol, maar de fysieke gebouwen zijn niet passend bij de huidige eisen en behoeften.

Het landschapsontwerp is van Mien Ruys (1904 – 1999). Zij is één van Nederlands meest bekende landschapsarchitecten. In ons archief zijn de oorspronkelijke tekeningen gevonden. De tuin en het landschap zijn nog aanwezig naar haar ontwerp. De inrichting van de dakterrassen en patio's is niet meer aanwezig (figuur 7).

De stedenbouwkundige hoofdopzet en het structuralistisch gedachtegoed van PEN-Dorp zien wij als zeer waardevol. De symbiose van het gebouw en het landschap, met aandacht voor overgangen van binnen naar buiten en de zorgvuldig ontworpen relaties met het landschap, is bijzonder.

Aanpak (2020)

Ons advies is het gedachtegoed van PEN-Dorp als zeer waardevol te beschouwen en daarnaast de stedenbouwkundige opzet en het landschap van Mien Ruys geheel te behouden.

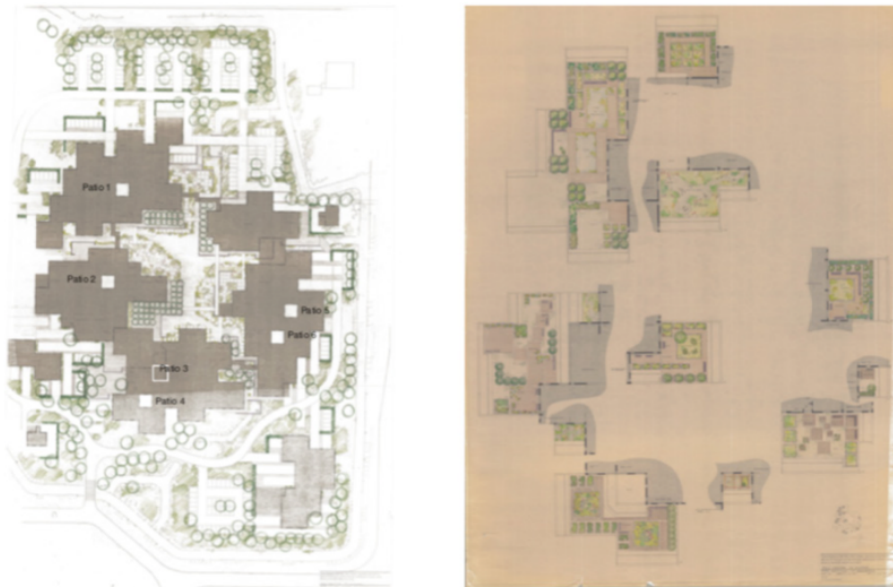
Maar het grootste gedeelte van de bestaande gebouwen wordt gesloopt en herbouwd op een energetisch betere wijze. Deze nieuwe gebouwen worden terug gebouwd op dezelfde plek volgens het gedachtegoed van Bonnema en het PEN-Dorp. Om dit te waarborgen hebben wij voor de (her)ontwikkeling een set regels opgesteld. De in het rapport van Bureau SteenhuisMeurs aangedragen kernwaarden zijn hierbij waardevol.

Om het plan financieel haalbaar te maken, de voorgenomen woningaantallen te halen en om er een levendige buurt van te maken stellen we voor om aan de randen van het gebied nieuwe woningen en appartementen te bouwen die passen binnen de stedenbouwkundige opzet.

Wij denken met deze aanpak en set regels een wijze te hebben gevonden om het PEN-Dorp nieuw leven in te blazen en wezenlijk onderdeel te maken en laten blijven van de Kanaalzone en Viaanse molen. Deze aanpak vraagt lef van de ontwikkelaars en een kans voor het maken van een bijzonder woonprogramma. Hierdoor wordt de woningvoorraad in Alkmaar diverser.

Regels Bewaren:

- Bewaren van de structuur en het ensemble (figuur 6).
- Bewaren verfijning in overgangen binnen-buiten.
- Bewaren landschapsontworp en ook de dakterrassen die zijn verwijderd binnen de gedachte van Mien Ruys terugbouwen.
- Bewaren ruimtelijkheid tussen en compositie van gebouwen.
- Bewaren belangrijke elementen. Bijvoorbeeld de beheerderswoningen, het hoofdtrappenhuis, de kunstwerken, de entreeluifel etc.

Figuur 5

Het oorspronkelijke landschapontwerp van Mien Ruys. Belangrijk was dat iedere unit een relatie had met de buitenruimte (patio, binnentuin, dakterras, landschap).

Regels Nieuwbouw

- Nieuwbouw volgt het Bonnema grid van 7.20 x 7.20m, de footprint en de getrapte opbouw van de bestaande volumes.
- Onderdelen uit het interieur en exterieur blijven behouden.
- Andere onderdelen uit het gebouw krijgen een tweede leven (circulair) op locatie of elders.
- De menselijke maat en het gemeenschapsgevoel terugbouwen naar gedachte de Bonnema.
- Onderzoeken van het opnemen van een publieke functie in het plan.
- Nieuw materiaalgebruik is gelijkwaardig aan de huidige Bonnema architectuur. Deze leggen we vast in een beeldkwaliteitsplan.

Om het gebied nog beter te maken dan dat het nu al is

- Geen gesloten enclave meer, maar een gemeenschap die open is voor Alkmaar. Extravert.
- Sterker aantakken op het Kanaal, een toegevoegde waarde voor Viaanse Molen.
- Toevoegen nieuwbouw om het financieel haalbaar te maken, de Viaanse Molen te verdichten en het door de gemeente gewenste stedelijke milieu te creëren.

Op deze aanpak zijn verschillende modellen denkbaar. Het is het doel dat PEN-Dorp een bijzondere plek blijft met de historische kwaliteit maar met gebouwen passend bij de eisen van de huidige tijd.

Uitwerking (2023)

Het Plan van Aanpak vormt de basis voor de uitwerking. Het Beeldkwaliteitsplan is een uitwerking van deze spelregels.

Hoofdprincipes

Zachte Stad

PEN-Dorp is straks een groen-stedelijk woonmilieu. In deze zogenaamde Zachte Stad (visie Gemeente Alkmaar) wordt in hoge dichtheid gewoond in een landschappelijke setting.

Er is aandacht voor het wonen aan het landschap, ruimte voor nieuwe woonvormen, veel aandacht voor plekken van ontmoeting en interactie en de relatie die de gebouwen aan gaan met de omgeving.

De nieuwe gebouwen worden ontworpen als eeuwige schoonheid, met robuuste materialen die mooi oud worden. Net als het PEN-gebouw worden deze gebouwen gekenmerkt door hun herkenbare structuur. De gebouwen kennen natuurlijke en robuuste materialen in terughoudende kleur en laten het omringende landschap spreken.

Er is aandacht voor diversiteit, in plekken en woontypen. Het plan biedt plaats aan mens, groen en dier. Het wordt een uniek en duurzaam stukje Alkmaar.

Een extravert eiland

PEN-Dorp is altijd een wereld op zich geweest. Met de herontwikkeling wordt ingezet op het veranderen van een naar binnen gekeerde enclave naar een extravert stedelijk eiland. Dat wordt gedaan door nieuwe fijnmazige langzaamverkeersverbindingen door het gebied en goede duidelijke entree's. Het PEN-ensemble is zichtbaar en herkenbaar door de (nieuwe) volumes en ligging in het landschap. Het karakter is uitnodigend en extravert omdat de bebouwing alzijdig is en ook met voorkanten georiënteerd is op de groene landschappelijke rand.

Samenwerking Bonnema-Ruys

Kenmerkend voor het PEN-Dorp is de symbiose tussen landschap en gebouw. Deze verbinding is kenmerkend en met zorg vorm gegeven destijds. De kleinschaligheid van het PEN-ensemble met de binnentuin, was destijds de wens van de PEN-maatschappij. Deze kleinschaligheid is en blijft kenmerkend voor het PEN-ensemble. Dit kenmerkt zich door de getrapte rooilijn, getrapte opbouw naar het hart en naar de omgeving en de ontworpen overgangen privé-openbaar.

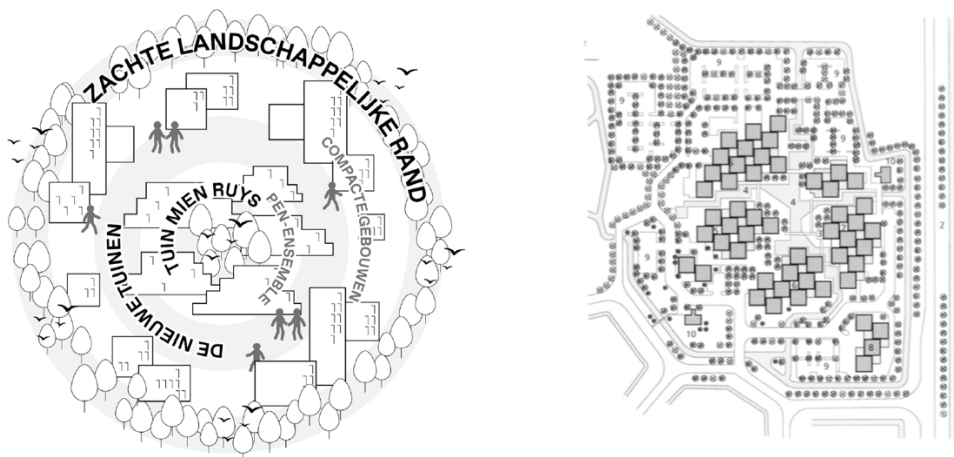
Bijzonder is dat de cultuurhistorie is gemaakt door Mien Ruys en Bonnema. Zij hebben van PEN-Dorp een eiland gemaakt, met zijn concentrische opbouw met gebouwen en vijvertuin en daaromheen een groene schil.

Buro Mien Ruys en De Zwarte Hond zullen deze samenwerking voortzetten.

Het gedachtegoed van PEN-Dorp vormt de basis

Een aantal kenmerkende ontwerpprincipes van het PEN-Dorp zijn uitgangspunt voor het nieuwe ontwerp. Eigentijds, én met respect voor de historie. Er wordt gestreefd naar een hoogwaardige architectonische kwaliteit en samenhang tussen de gebouwen en ensembles. Materiaalgebruik is zorgvuldig gekozen en gelijkwaardig aan de architectuur van Bonnema. Stedenbouw, landschapsontwerp en architectuur gaan samen en beïnvloeden elkaar. De ontwerpgedachte van Mien Ruys en Abe Bonnema leeft hiermee voort in een plan dat meer is dan een 21ste eeuwse vertaling van een oud ontwerp.

De openbare ruimte van het PEN-Dorp heeft drie verschillende zones

Figuur 6

De drie zones in de stedenbouwkundige opzet van destijds en straks.

De 3 zones

1. Het groene hart, de tuin van Mien Ruys
Het is een omsloten groene ruimte, alleen toegankelijk voor voetgangers. Er is een contrast tussen strakke vormen (kademuren, vlonders) en de weelderige beplanting met een natuurlijk karakter.
2. De groen stedelijke zone
Het deel van het plangebied met de meeste 'reuring'. Dit is de zone waar zich publieke functies bevinden, waar de entree's van de gebouwen van de stedelijke rand zijn, waar de verkeersbewegingen plaatsvinden, waar interactie is en ontmoetingsplekken zijn. De zone is niet overal even breed, er zijn 4 delen die een grotere maat hebben en daardoor ook een belangrijke functie als verblijfsgebied hebben: het zijn de 4 nieuwe tuinen van het PEN-Dorp.

3. De landschappelijke rand

Dit is de meest groene en natuurlijke zone van het plangebied, de ringsloot langs de grens van het plangebied maakt deel uit van deze rand. Het terrein ligt hier lager, tussen de 0.5 en 1.5 meter lager dan het vloerpeil van het PEN-ensemble. Delen van deze zone zullen daardoor een drassig en moerasachtig karakter hebben en plaatselijk wordt de grenssloot verbreed. Dit versterkt samen het eiland-karakter van het PEN-Dorp.

Bij de inrichting van elke zone worden de twee belangrijkste ontwerpprincipes van Mien Ruys toegepast.

De twee belangrijkste ontwerpprincipes in alle plannen van Mien Ruys zijn:

1. Krachtige contrasten tussen architectuur en natuur, oftewel: heldere strakke vormen van paden, kademuren, pleintjes, geschoren hagen en bomenblokken in contrast met zachte oevers, weelderige beplanting en los gestrooide bomen.
2. Een belangrijke rol voor de beplanting. De nadruk ligt op kleur en variatie en het beleven van de seizoenen.

Deze ontwerpprincipes komen consequent terug in de vormgeving van de buitenruimte.

PEN-ensemble

Op de plek van de huidige kantoorgebouwen van PEN-Dorp komt een nieuw toekomstbestendig woon-ensemble, met respect voor het gedachtengoed van PEN-Dorp door Bonnema.

De stedenbouwkundige hoofdopzet en volume opbouw van het ensemble van vijf gebouwen en het structuralistisch gedachtengoed van PEN-Dorp krijgen een 21ste eeuwse vertaling.

Voor het ontwerp wordt onderzoek gedaan naar de oorspronkelijke ontwerpuitgangspunten, zoals de gelaagdheid, volume-opbouw relatie tussen gebouw en openbare ruimte en de ruimtelijkheid tussen de gebouwen. Aandacht voor detaillering, overgangen en materialen in hun natuurlijke uitstraling worden omarmd.

Conform het Plan van Aanpak PEN-Dorp (2020) zal de architectuur worden uitgewerkt.

Met aandacht ontworpen, op basis van Bonnema architectuur.

Figuur 8
Een aantal kenmerkende elementen.

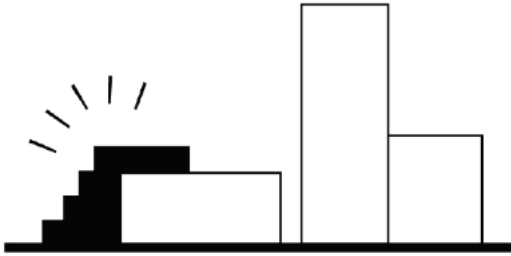
Compacte gebouwen in de stedelijke rand

De stedelijke rand bestaat uit compacte, op zichzelf staande gebouwen die ruimte bieden aan lucht en landschap. Deze gebouwen staan met de voeten in het landschap.

Verschillende tijdslagen komen samen in de 2e ring van PEN-Dorp. Op deze plekken ontvouwen zich nieuwe thematische tuinen. Rondom de tuinen staan eigentijdse gebouwen met de voeten in het landschap.

In de tuinen is in volume een contrast tussen de compacte gebouwen en het PEN-ensemble. Waar het PEN-ensemble een kenmerkend getrappt volume heeft, zijn de volumes in de stedelijke rand terughoudend. Gebouwen in de stedelijke rand trekken de aandacht door hun inbedding in het landschap. Beide lagen kennen een detaillering die zorgvuldig vakmanschap toont, een palet van robuuste materialen en zichtbare structuur.

Hierdoor ontstaat een interessant samenspel van openbare ruimte, stedenbouw en architectuur die een nieuwe laag op het plan van Bonnema en Ruys vormt en daarmee de historische laag extra zichtbaar maakt. De tuinen hebben allemaal een eigen karakter en zoeken door openingen en versmallingen aansluiting op de context.

Gebouwen stedelijke rand: versterken coulissenwerking tussen tijdlagen. Compacte heldere volumes, terughoudend in kleur, vertrappen ten opzichte van elkaar.

Figuur 9: Stedelijke rand

Landschappelijke rand

De landschappelijke rand is niet bebouwd. Dit is een groene rand. Deze rand is nu dichter begroeid dan voorheen. Dit is passend bij de veranderde context: van weids polderlandschap naar de Zachte Stad. De landschappelijke rand en de ringsloot maken van PEN-Dorp een van de zachte klimaateilanden van de Viaanse Molen.